

γνώση τῆς προσωκρατικῆς σκέψης καὶ ὄχι μόνο αὐτῆς. Ἡ κριτικὴ τῶν πηγῶν, ὁ ἔλεγχος τῶν ἐρμηνειῶν, ἡ πυκνότης τῆς γραφῆς καὶ ἡ λεπτό-λογη ἔκφραση εἶναι μερικὰ ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ συναντᾷ κανεὶς ἐδῶ. Παράλληλα μὲ τὴν ἀδιαμφισβήτητη ἐρευνητικὴ τους ἀξία ὡς μελέτες ποὺ ἀναφέρονται σὲ μιὰν ἀπὸ τὶς πιὸ πολὺπλευρα καὶ συχνὰ πολὺπλοκα προσεγγιζόμενες περιόδους τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ὀρθώνεται σὲ αὐ-τὲς πηγαῖος λόγος, ποὺ σίγουρα δὲν εἶναι ἀμέτοχος σ' ὅ,τι ἡ σ. ὀνομάζει «ἄνοιξη τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ» (σ. 3). Εἶναι ἴσως ἡ γοητεία τοῦ πρωταρχικοῦ, τοῦ ραγδαία καὶ σπινθηροβόλα ἀναπτυσσόμενου στοχασμοῦ, ὅπως εἶναι ὁ προσωκρατικός, στὸν ὁποῖο καὶ ἡ σύγχρονη φιλοσοφία βλέ-πει αὐθεντικότητα καὶ τελειότητα, ποὺ κράτησε τὴ σ. ταγμένη γιὰ τρεῖς δεκαετίες στὴν ἐρευνά του. Ἡ ἴδια παρατηρεῖ πὼς «ἡ συλλογὴ δὲν ἐξαντλεῖ τὴν ἐρευνα. Ἡ ἐρευνα ἐξαντλεῖ τὴ ζωὴ» (ὁ.π.). Ὁ ἀναγνώστης τῶν παρα-πάνω μελετημάτων τῆς Ἄννας Κελεσίδου θὰ συμφωνήσῃ σ' αὐτό, προσθέ-τοντας ὅμως ὅτι οἱ ὠριμοὶ καρποὶ τῆς ἐρευνας, ὅπως αὐτοὶ ποὺ παρουσιάζονται ἐδῶ, δικαιώνουν τὴν πολὺμοχθη πορεία στοὺς δαιδάλους τοῦ προσωκρατικοῦ στοχασμοῦ.

Ἰωάννης ΚΑΛΟΓΕΡΑΚΟΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Jens HALFWASSEN, *Der Aufstieg zum Einen. Untersuchungen zu Platon und Plotin*, B.G. Teubner (Beiträge zur Altertumskunde. Herausgegeben von Ernst Heitsch, Ludwig Koenen, Reinhold Merkelbach, Clemens Zintzen. Band 9), Stuttgart 1992, 422 σελ.

Ἡ ἀναγωγή τῆς πολλαπλότητος στὴν ἐνότητα, τῶν πολλῶν στὸ ἓν ὑπῆρξε ἡ βάση τῆς ἰδεαλιστικῆς θεώρησης τῆς φιλοσοφίας τῶν νεωτέρων χρόνων ὡς μεταφυσικῆς τῆς ἐνότητας μὲ χαρακτηριστικοὺς ἐκπροσώπους τῆς τοὺς Fichte καὶ Hegel. Ἡ μεταφυσικὴ ὥστόσο τοῦ ὑπερβατικοῦ ἐνός, ὡς συνεπῆς φιλοσοφία τοῦ ἀπολύτου, διατυπώνεται σὲ ἐπεξεργασμένη μορφή ἤδη στὸ νεοπλατωνισμὸ καὶ κυρίως στὸν Πλωτῖνο, ἡ φιλοσοφία τοῦ ὁποίου —μὲ κύριο χαρακτηριστικὸ τὴν ἀναγωγήν εἰς ἓν— μπορεῖ ἀπὸ ἱστορικὴ καὶ συστηματικὴ σκοπιὰ νὰ ἰσχύει ὡς παράδειγμα συνεποῦς με-ταφυσικῆς τοῦ ὑπερβατικοῦ ἐνός. Τὸ ἐρώτημα γιὰ τὸ εἶναι, ποὺ μὲ τὸν Παρμενίδη ἔγινε κύριο ἐρώτημα τῆς φιλοσοφίας, ἐπαναδιατυπώνεται στὸ νεοπλατωνισμὸ ὡς ἐρώτημα γιὰ τὸ ἐν ὡς πηγὴ τοῦ εἶναι. Ἡ νεοπλατωνικὴ μεταφυσικὴ εἶναι μιὰ ἐνολογικὴ μεταφυσικὴ τοῦ ἀπολύτου, κατὰ τὴν ὁποία τὸ ὑπερβαίνειν συλλαμβάνεται ὡς ἀπόλυτη ὑπερβατικότητα. Γιὰ τὴν ἀπό-



δειξη τῆς ὑπερβατικότητας τοῦ ἀπόλυτου χρησιμοποιεῖ ὁ Πλωτίνος μιὰ ριζικά ἀρνητική διαλεκτική, κατὰ τὴν ὁποία τὸ ἐν βρίσκεται ἐπέκεινα τοῦ εἶναι καὶ τῆς σκέψης, ἐπέκεινα πάντων. Σκοπὸς τοῦ φιλοσοφεῖν τοῦ Πλωτίνου, στὸ ὁποῖο συνδέονται ἡ διαλεκτική καὶ ὁ μυστικισμός, εἶναι ἡ ἐκστατική ἔνωση τῆς σκέψης μὲ τὸ ἴδιο τὸ ἐν, τὴν ἀπόλυτη ὑπερβατικότητα. Μὲ ἀφετηρία τὶς θέσεις αὐτὲς ἀρχίζει ὁ Halfwassen τὴν ἐμβριθὴ καὶ διεξοδικὴ μελέτη του γιὰ τὴ σχέση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλωτίνου μὲ αὐτὴν τοῦ Πλάτωνος, μὲ ἐπίκεντρο τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς μεταφυσικῆς τοῦ ἀπολύτου ἐνός. Ἡ μελέτη, μετὰ ἀπὸ ἐκτενὴ εἰσαγωγή (σσ. 9-33), χωρίζεται σὲ δύο μέρη. Τὸ πρῶτο μέρος φέρει τὸν τίτλο «Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ ἀπολύτου ἐνός στὸν Πλωτίνου» (σσ. 34-182) καὶ τὸ δεύτερο τὸν τίτλο «Ἡ προέλευση τῆς μεταφυσικῆς τοῦ ἐνός στὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος» (σσ. 183-405). Ἀκολουθεῖ ἐκτενὴς βιβλιογραφία πηγῶν, συλλογικῶν ἔργων καὶ πραγματειῶν (σσ. 406-422).

Πρὶν τὴ διεξοδικὴ διαπραγμάτευση τοῦ θέματος ὁ Halfwassen διερευνᾷ στὴν εἰσαγωγή τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων νεοπλατωνισμοῦ καὶ πλατωνισμοῦ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς νεώτερης φιλοσοφικο-ἱστορικῆς ἔρευνας. Θέση τοῦ Halfwassen εἶναι ὅτι ἡ νεοπλατωνικὴ ἀναφορὰ στὸν Πλάτωνα καὶ ἡ πιστοποίησή της ἀπὸ τὰ πορίσματα τῆς ἔρευνας παρουσιάζεται σαφέστατα στὴ μεταφυσικὴ τοῦ ἐνός. Ἡ πλωτινικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν καθαρὴ ὑπερβατικότητα τοῦ ἀπολύτου προπαρασκευάζεται κατὰ τὸν Halfwassen στὴν Πολιτεία, καὶ συγκεκριμένα στὴν εἰκόνα τοῦ ἡλίου (507 b - 509 c), ὅπου τὸ ἀγαθὸν τοποθετεῖται «ἐπὶ ἐπέκεινα τῆς οὐσίας» (509 b 9). Ἡ διαλεκτικὴ συλλαμβάνεται ἐδῶ ὡς ἀναγωγὴ στὴν ἀνυπόθετον ἀρχὴν (510 b 7) καὶ προβάλλεται τὸ αἶτημα τοῦ διαλεκτικοῦ προσδιορισμοῦ τῆς ιδέας τοῦ ἀγαθοῦ μέσω τοῦ ἀρνητικοῦ της περιορισμοῦ ἀπὸ τῶν ἄλλων πάντων (534 b 9). Ἡ προέλευση τῆς ἀρνητικῆς θεολογίας τοῦ Πλωτίνου μπορεῖ παραπέρα νὰ ἀναζητηθεῖ στὴν πρώτη ὑπόθεση τοῦ Παρμενίδη (137 c - 142 a), ὅπου γίνεται διεξοδικὴ ἀναφορὰ στὸ ἐν μέσα ἀπὸ σειρὰ ἀρνήσεων. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ χωρία αὐτά, ὁ Πλωτίνος, κατὰ τὴν ταύτιση τοῦ ἐνός μὲ τὸ ἀγαθόν, στηρίζεται καὶ στὴν ἔμμεση παράδοση γιὰ τὴν ἐντὸς τῆς Ἀκαδημίας φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος, τὴν ὁποία λαμβάνει ἐπίσης ὑπόψιν του καὶ γιὰ τὴν περιγραφὴ τῆς ὑποστάσεως τοῦ νοῦ. Ὁ Πλωτίνος ἔχει ἐπομένως ὑπόψιν του στοιχεῖα τῆς ἐσωτερικῆς διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Halfwassen θίγει ἐδῶ (σσ. 27 κ.ἐξ.) ἓνα καίριο ζήτημα τῆς πλατωνικῆς ἔρευνας, γιὰ τὸ ὁποῖο ἔχει ὑπάρξει ἰσχυρὴ ἀντιπαράθεση στοὺς κύκλους τῶν μελετητῶν. Πρόκειται γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ἀγραφῆς διδασκαλίας (τῶν ἀγράφων δογμάτων) τοῦ Πλάτωνος καὶ τῆς διαφορετικῆς στάθμισής της γιὰ τὴν πλατωνικὴ φιλοσοφία: (i) Ἡ πρώτη ἄποψη θέλει τὴν πλατωνικὴ φιλοσοφία ὀλοκληρωμένη



πλήρως στοὺς διαλόγους, ἀποδίδοντας ἔμφαση γιὰ τὴν κατανόησή της στὴ χρονολογία τους, ἄποψη ποὺ ξεκίνησε τὸν 19ο αἰ. μὲ τὴ διαμόρφωση τῆς «ρομαντικῆς» εἰκόνας τοῦ Πλάτωνος ἀπὸ τοὺς Schleiermacher καὶ Schlegel καὶ κορυφώθηκε μὲ τὸν H. Cherniss. Αὕτὴ διακρίνει αὐστηρὰ τὴ νεοπλατωνικὴ ἀπὸ τὴν (ὑποτιθέμενα) γνήσια πλατωνικὴ φιλοσοφία καὶ προϋποθέτει τὴ ρήξιν μὲ τὴν νεοπλατωνικὴ παράδοση, ἡ ὁποία συνεξετάζει τὴ θεωρία τῶν ἀρχῶν μὲ τοὺς διαλόγους. (ii) Ἡ δεύτερη ἄποψη ἐπιδιώκει τὴν κατανόηση τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας μὲ τὴ συνεξέταση τῆς ἄγραφης διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος καὶ συγκεκριμένα τῆς ἄγραφης θεωρίας τῶν ἀρχῶν (*ἄγραφα δόγματα, περὶ τἀγαθοῦ*), ἄποψη, γιὰ τὴ θεμελίωση τῆς ὁποίας ἐργάστηκαν οἱ L. Robin, J. Stenzel, H. Gomperz, Sir D. Ross, Ph. Merlan, P. Wilpert, C.J. de Vogel, H.J. Krämer καὶ K. Gaiser, οἱ δύο τελευταῖοι μάλιστα ἐπιτυγχάνοντας τὴ σύνδεση τῆς ἐντὸς τῆς Ἀκαδημίας διδασκαλίας περὶ τῶν ἀρχῶν μὲ τοὺς διαλόγους, δίνοντας ἔτσι μιὰ νέα εἰκόνα τῆς πλατωνικῆς σκέψης, ἀνατρεπτικὴ τῆς «ρομαντικῆς», ἐγχείρημα ποὺ συνέχισαν καὶ οἱ J.N. Findlay, C.F. von Weizsäcker, G. Reale, Th. A. Szlezák καὶ V. Hösle. Ἡ νέα εἰκόνα τοῦ Πλάτωνος, ποὺ προέκυψε, πιστοποιεῖ κατὰ θαυμαστὸ τρόπο τὴ νεοπλατωνικὴ ἐρμηνεία του καὶ δείχνει τὶς συνάφειες πλατωνικῆς καὶ νεοπλατωνικῆς σκέψης. Ὁ Halfwassen, ἀποδεχόμενος τοὺς καρποὺς τῆς ἐρευνας στὸ χωρὶς αὐτό, προβάλλει τὴ θέση (σσ. 32-33) ὅτι ἡ μεταφυσικὴ τοῦ ἑνὸς δὲν εἶναι νεολογισμὸς τοῦ Πλωτίνου, ἀλλὰ ὑπάρχει διαμορφωμένη σ' ὅλα τὰ κύρια σημεῖα τῆς ἤδη στὸν Πλάτωνα. Οἰκειοποιούμενος τὴν «ἐσωτερικὴ» ἐρμηνεία τοῦ Πλάτωνος ἀπὸ τοὺς Krämer καὶ Gaiser ἐπιχειρεῖ ὁ Halfwassen τὴν ἐρμηνεία τῶν χωρίων τῆς *Πολιτείας* καὶ τοῦ *Παρμενίδη* σχετικὰ μὲ τὸ ἀπόλυτο ἓν καὶ ἀγαθὸν ὑπὸ τὸ φῶς τῆς θεωρίας τῶν ἀρχῶν ὡς ἔκφραση μιᾶς ἐνιαίας βασικῆς σύλληψης, μὲ παράλληλα χωρία ἀπὸ τοὺς διαλόγους καὶ μαρτυρίες ἀπὸ τὴν ἔμμεση παράδοση. Μὲ βάση τὶς ἀρχὲς αὐτὲς ὁ Halfwassen ἐκθέτει συστηματικὰ στὸ πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου τὴν πλωτινικὴ σύλληψη τοῦ ἀπολύτου ὡς τοῦ ἀπολύτου ὑπερβατικοῦ ἑνὸς καὶ στὸ δεύτερο μέρος διερευνᾷ συστηματικὰ τὴν πλατωνικὴ σκέψη, γιὰ νὰ διακριβώσει ἐντὸς τῆς τὴν προέλευση τῆς μεταφυσικῆς τοῦ ἑνός.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ πρώτου μέρους (σσ. 34 κ.ἐξ.) μὲ τὸν τίτλο «Τὸ ἓν καὶ τὸ εἶναι: Βαθμίδες τῆς ἐνότητας καὶ τῆς ὑπερβατικότητας» ἐξετάζεται ἡ δυνατότητα φιλοσοφικῆς πρόσβασης στὸ ἴδιο τὸ ἓν, ὁ χαρακτήρας ἐνότητας τοῦ ὄντος καὶ οἱ βαθμίδες τῆς ἐνότητας. Ὁ Halfwassen θέτει κατ'αρχὴν τὸ ἐρώτημα, πῶς μπορεῖ νὰ συλλάβει κανεὶς τὸ ὑπερβατικὸ ἓν, τὸ ὁποῖο στὴν ἀπόλυτη ὑπεροχὴ του ἀπὸ κάθε τι ξεφεύγει ἀπὸ κάθε προσέγγιση τῆς σκέψης. Ὡς μόνος τρόπος προσέγγισής του ὀρίζεται αὐτὸς τῆς διαλεκτικῆς ἀναγωγῆς. Τὸ ἀποφασιστικὸ βῆμα ἀπὸ τὸ εἶναι στὸ ἓν εἶναι ἡ



θεώρηση του ὄντος στὸν ἐνολογικό του χαρακτήρα. Πῶς σκέπτεται ὁμῶς ὁ Πλωτίνος τὴν ἐνότητα τοῦ ὄντος, γιὰ νὰ ἐπιτύχει μέσω αὐτῆς μιὰ διαλεκτική πρόσβαση στὸ ἴδιο τὸ ἔν; Τὴν πρόσβαση στὸ ἔν ὑποδεικνύει ὁ Πλωτίνος στὶς *Ἐννεάδες* VI 9, 1-2, ὅπου δείχνει πῶς ὁ,τι ὑπάρχει (α) χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἐνότητα, (β) εἶναι ἐπίσης πολλαπλὸ σ' ὅλες τὶς βαθμίδες τοῦ εἶναι (κόσμος, ψυχὴ, νοῦς), ἔτσι ὥστε (γ) πρέπει τὸ ἴδιο τὸ ἔν, ὡς πρωταρχὴ καθενός, νὰ εἶναι ἐπέκεινα τοῦ εἶναι. Ἡ μέθοδος τῆς ἔρευνας αὐτῆς εἶναι ἡ ἐνολογικὴ ἀναγωγὴ, ἡ ὁποία ἐρωτᾷ γιὰ τὴν αἰτία κάθε ἐνότητας μέσα στὴν πολλαπλότητα. (i) Ὁ Πλωτίνος, σ' ἓνα πρῶτο βῆμα ὑπερβατικότητας, φθάνει στὴν ψυχὴ. Ἡ ψυχὴ, ὄντας ἡ ἴδια πολλαπλή, δὲν εἶναι τὸ ἴδιο τὸ ἔν, ἀλλὰ μεθέξει ἔν. (ii) Σ' ἓνα δεῦτερο βῆμα ὑπερβατικότητας φθάνει ὁ Πλωτίνος στὸ νοητὸν εἶναι, τὸ ὁποῖο στὴν ἀπόλυτὴ ἐνέργειά του εἶναι ὁμοῦ πάντα, μιὰ ὁλότητα δηλαδὴ ποὺ περιλαμβάνει τὰ πάντα. Σὲ ἐξάρτηση ἀπὸ τὸν Πλάτωνα βλέπει ὁ Πλωτίνος τὸ εἶναι στὶς ιδέες, τὶς ὁποῖες θεωρεῖ περιεχόμενα τῆς ἄχρονης αὐτοθέασης τοῦ ἀπόλυτου νοῦ. Τὸ ἔν θεωρεῖται ὡς τὸ ἀπολύτως πρῶτον καὶ δὲν μπορεῖ νὰ προσδιορισθεῖ ὡς εἶναι οὔτε ὡς ιδέα οὔτε ὡς νοῦς. Ἡ ἐνότητα τοῦ νοῦ εἶναι πολλαπλὴ ἐνότητα. (iii) Σ' ἓνα τρίτο βῆμα ὑπερβατικότητας φθάνει ὁ Πλωτίνος στὸ ἀπολύτως ἀπλὸ ἔν, τὸ ἀπλῶς ἔν, τὸ ὁποῖο δὲν εἶναι ὄν. Τὸ ἔν μὲ ἀπόλυτὴ ἐννοία εἶναι ἐπέκεινα πάντων, ἡ ὑπερβατικότητά του εἶναι δηλαδὴ ἀπόλυτὴ ὑπερβατικότητα μὲ τὸ νόημα τῆς ὑπερβατικότητας πέραν τῆς ὁλότητας ὑπὸ κάθε ἐννοία. Τὴν ἐκθεσὴ αὐτῆς τῆς ἐμπειρίας τῆς ὑπερβατικότητας ἐξυπηρετεῖ ἡ ἀρνητικὴ θεολογία τοῦ Πλωτίνου.

«Ἡ ἐνολογικὴ ἀναγωγὴ: Τὸ ἀπόλυτο ἔν ἐπέκεινα κάθε πολλαπλότητας» εἶναι ὁ τίτλος τοῦ δευτέρου κεφαλαίου. Σ' αὐτὸ (σσ. 53 κ.ἐξ.) ἐκτίθεται ὁ σκοπὸς καὶ ἡ μέθοδος τῆς ἐνολογικῆς ἀναγωγῆς καὶ διερευνῶνται ἐκτενῶς ἡ ἀπολυτότητα τοῦ ἐνὸς καὶ ἡ ἀνεπάρκεια τῶν πολλῶν, ἡ ἐξάρτηση τῶν πολλῶν ἀπὸ τὸ ἀπόλυτο ἔν καὶ τὸ ἀπόλυτο ἔν ἐπέκεινα τῆς ὁλότητας. Θέση τοῦ Halfwassen εἶναι ἐδῶ ὅτι ἡ πλωτινικὴ πρόσβαση στὸ ἴδιο τὸ ἔν ἔχει τὸν χαρακτήρα μιᾶς μεταφυσικῆς κίνησης ἀναγωγῆς (ὁ ὅρος *ἀναγωγή* ἐμφανίζεται ἀρχικὰ στὸν Ἀριστοτέλη —οἱ μεσαιωνικοὶ μεταφραστές του τὸν ἀποδίδουν ὡς *reductio* ἢ *introductio*— ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ὁ ὅρος ἦταν ἤδη πλατωνικός— τῆς Ἀκαδημίας). Ἡ νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία τοῦ ἐνός, ἡ ὁποία θεωρεῖ τὴν ἐνότητα ὡς τὸ κύριο γνῶρισμα τῆς ὅλης πραγματικότητας, συλλαμβάνει τὴν ὑπερβαίνουσα ἐπάνοδο στὴν ἀπόλυτὴ πρωταρχὴ ὡς «ἐνολογικὴ ἀναγωγὴ» (*ἀναγωγή εἰς ἔν*). Σκοπὸς τῆς ἐνολογικῆς ἀναγωγῆς εἶναι τὸ ἀπλῶς ἔν, τὸ αὐτοέν. Πρῶτὴ ἀρχὴ τῆς ἐνολογικῆς ἀναγωγῆς εἶναι τὸ ὅτι σ' ὅλῃ τὴν πολλαπλότητα μπορεῖ νὰ ἀναζητηθεῖ λογικὴ καὶ ὄντολογικὴ προέλευση. Δεύτερη ἀρχὴ τῆς ἐνολογικῆς ἀναγωγῆς εἶναι τὸ ὅτι κάθε



τι ποὺ παράγεται ἀνήκει στὰ πολλά. Ἐδῶ ἰσχύει ὁ θεμελιώδης κανόνας: ἡ ἀρχὴ ἐκάστων ἀπλουστέρα ἢ αὐτά (V3, 16, 7-8). Ἡ ἐπάνοδος ἀπὸ τὰ πολλὰ στὸ ἓν ὁλοκληρώνεται ὡς ἁπλῶσις (VI 9, 11, 23). Παράδοξη ἀλλὰ ἀναγκαία εἶναι ἡ ὑπέρβαση στὸ ἀδιανόητο, ἀκαθόριστο ἀπλῶς ἓν. Ἡ ἐπάνοδος στὸ ἓν θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Πλωτῖνο ἀναγκαία ὑπὸ τρεῖς διαφορετικὲς προοπτικές: (i) Ἡ ἀπολυτότητα τοῦ ἐνός (βλ. V 4, 1, 1-15), τὸ ὁποῖο παρέχει τὸ ἔδαφος στὰ πολλά χωρὶς νὰ εἰσέρχεται τὸ ἴδιο στὴν πολλαπλότητα, προκαλεῖται ἀπὸ τὴν ἀποδυνάμωση τοῦ εἶναι τῶν πολλῶν. (ii) Ἀποδεικνύεται ἡ ἐξάρτηση τοῦ εἶναι τῶν πολλῶν ἀπὸ τὸ ἀπόλυτο ἓν, τὸ ὁποῖο ἐξάγεται ἀπὸ κάθε πολλαπλότητα. Ὁ Πλωτῖνος, θεμελιώνοντας τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ ἐνός, δείχνει ὅτι δὲν ὑπάρχει ἓν μετὰ τῶν ἄλλων (*unum coadunatum*) χωρὶς ἓν αὐτὸ καθ' ἑαυτό (*unum superexaltatum*), ἐνῶ πίσω ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματά του βρίσκεται ἡ μεταφυσικὴ τῆς ἐνότητας τοῦ πλατωνικοῦ Παρμενίδη. (iii) Ἡ ἀναγωγὴ κάθε πολλαπλότητας στὸ ἴδιο τὸ ἀπόλυτο ἓν δίνει στὸν Πλωτῖνο τὴ βάση γιὰ τὴ θεμελίωση τῆς ὑπερβατικότητας τοῦ ἐνός πάνω στὴν ὁλότητα, ἡ ὁποία εἶναι ὁ νοῦς καὶ ἡ τὰ πάντα περικλείουσα ὁλότητα σκέψης καὶ εἶναι. Ἀπὸ τὸν χαρακτῆρα ὁλότητας τοῦ νοῦ ἀποδεικνύει ὁ Πλωτῖνος τὴν ὑπερβατικότητά τοῦ ἐνός πέραν τῆς ὁλότητας. Ὁ νοῦς εἶναι ζωὴ πρώτη, ἡ πρωταρχικὴ δηλαδὴ ἐνότης σκέψης καὶ εἶναι. Γι' αὐτὸ ἡ πραγματοποίηση τῆς ὁλότητας εἶναι ἓν διεξόδο. Τὸ ἀπόλυτο ὁμῶς εἶναι πηγὴ ὅλων, γιατί ὑπερβαίνει ριζικὰ τὴν ὁλότητα. Τὸ ἓν εἶναι ἀπόλυτο ἐπέκεινα καὶ ἀκριβῶς γι' αὐτὸ εἶναι πράγματι ἀπόλυτο, ἀπόλυτη ἀρχή, εἶναι οὐδὲν τῶν πάντων, ἀλλὰ πρὸ τῶν πάντων (III 8, 9, 53-54). Ἡ ἀρχὴ εἶναι δυνάμει τῆς ὑπερβατικότητάς της ἀρχὴ καὶ γι' αὐτὸ ἡ ἐνολογικὴ ἀναγωγὴ, ἡ ὁποία ἀνάγει κάθε πολλαπλότητα σ' ἓνα ὑπερβατικὸ ἓν, εἶναι ὁ θεμελιώδης τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖο πραγματοποιεῖται ἡ μεταφυσικὴ ἀναγωγὴ στὴν ἀρχή. Μέσω τῆς ὑπέρβασης εἶναι ἡ ὑπερβαίνουσα ἄρνηση. Μὲ τὸ νόημα αὐτὸ ἡ *theologia negativa* στὸν Πλωτῖνο εἶναι ταυτόχρονα πάντοτε *theologia supereminentiae*.

Ἡ διερεύνηση τοῦ ἐρωτήματος περὶ τῆς ἀπόλυτης ἀρχῆς καὶ ἡ σχετικὴ προβληματικὴ εἶναι ἀντικείμενο τοῦ τρίτου κεφαλαίου μὲ τὸν τίτλο «Τὸ παράδοξο τῆς ἀπόλυτης ἀρχῆς» (σσ. 98 κ.ἐξ.). Ἐδῶ διερευνῶνται συστηματικὰ ἡ προβληματικὴ τῆς ἀπόλυτης προέλευσης, ἡ ἀρχὴ ὡς πλησμονὴ καὶ ἀπόλυτη ὑπεροχὴ καὶ ἡ πρωταρχικὴ πράξις τῆς σκέψης: Ἡ αὐτο-κατάσταση τοῦ πνεύματος στὴ στροφή του πρὸς τὸ ἴδιο τὸ ἓν. Τὸ ἓν στὴν ἀπόλυτη ὑπερβατικότητά του εἶναι ἡ ἀπόλυτη ἀρχή. Ὁ Πλωτῖνος θέτει τὸ θεμελιώδες γιὰ τὸ ἱεραρχικὸ σύστημα τῶν ὑποστάσεων ἐρώτημα, πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ πρόοδος τῆς πολλαπλότητας τοῦ εἶναι ἀπὸ τὸ ἀπλῶς εἶναι. Ὁ Πλωτῖνος ἐρωτᾷ γιὰ τὴν μία ἀρχὴ ὅλων, ἀπὸ τὴν ὁποία μποροῦν



νὰ προέλθουν τὰ πάντα καὶ ἡ δυνάς, ἐρώτημα ποὺ διατυπώθηκε καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Πλωτίνο ἤδη στὴν ἀρχαία Ἀκαδημία τοῦ Σπενσίππου ἀλλὰ ἴσως ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Πλάτωνα. Στὸ ἐρώτημα, ἂν ἡ πλατωνικὴ θεωρία τῶν ἀρχῶν εἶχε δυϊστικὸ ἢ μονιστικὸ χαρακτήρα, ὁ Halfwassen ὑποστηρίζει (καὶ ἀναλυτ. στὸ μέρος II, κεφ. I καὶ III) τὸ δεύτερο. Ἡ πλωτινικὴ μεταφυσικὴ δὲν εἶναι μεταφυσικὴ τοῦ εἶναι, ἀλλὰ τοῦ ἐνός, ἔχει δηλαδὴ ὄχι ὄντολογικὸ, ἀλλὰ ἐνολογικὸ χαρακτήρα. Ἡ δυσκολία τῆς προβληματικῆς τῆς εἶναι ἢ θεμελίωση μιᾶς θετικῆς ὄντολογίας τοῦ εἶναι καὶ τοῦ νοῦ ἀπὸ τῆς βάσης τῆς ἀρνητικῆς ἐνολογίας τοῦ ἀπολύτου ἐνός, ἢ ὁποία νὰ θεμελιώνεται στὸ ἓν. Ὁ Πλωτίνος, σὲ μιὰ παράδοξη τροπὴ, θεωρεῖ τὸ ἓν ὄχι ὡς ἀρχή, ἀλλὰ ὡς τὸ πρὸ ἀρχῆς. Τὸ ἓν εἶναι μόνο κατὰ μὴ κυριολεκτικὴ καὶ κατὰ μεταφορικὴ ἔννοια ἀρχή, καθαυτὸ δηλαδὴ μὴ ἀρχή. Ἀπὸ τὴν ἀδυναμία γνώσης τοῦ ἐνός ὡς ἀρχῆς προκύπτει καὶ ἡ ἀδυναμία σύλληψης τοῦ τρόπου προόδου τῆς πολλαπλότητας ἀπὸ τὸ ἀπόλυτο ἓν, ἀδυναμία ποὺ ὀφείλεται στὴ ριζικὴ ἀφαίρεση ἀπὸ τὸ εἶναι. Ἡ πρόοδος μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ μόνον μεταφορικά, μὲ εἰκόνες καὶ ἀναλογίες, καὶ ὄχι νὰ ἐξηγηθεῖ ὄντολογικά. Ὁ Πλωτίνος, γιὰ νὰ κάνει κατανοητὴ τὴ δυνατότητά της — καὶ ὄχι στὸ πῶς της — τὴν προέλευση τοῦ ὅλου τοῦ εἶναι ἀπὸ τὸ ἓν καὶ νὰ συλλάβει τὴν πρωταρχικότητα τοῦ ἐνός, χωρὶς νὰ θέτει σὲ κίνδυνο τὴν ἐπεκεινότητά του, χρησιμοποιεῖ τὴν ἔννοια τῆς ὑπερπληρότητας (ὑπερπλη-
ρες) (V 2, 1, 1-9). Στὴν ὑπεράνω τοῦ ὄντος ὑπερπληρότητα τοῦ ἐνός βλέπει ὁ Πλωτίνος τὴ δυνάμει του πάνω σὲ ὅλα (δύναμις πάντων). Μέσω τῆς ὑπερπληρότητας τῆς δυνάμεις του παράγει τὸ ἓν κατ' ἀνάγκην τὸ εἶναι, παραγωγή, στὴν ὁποία, ὡς μεταφυσικὴ ἀναγκαιότητα, ὁ Πλωτίνος προσδίδει χαρακτήρα ἀναλογίας, ὅπως ἀναλογικὸ καὶ μεταφορικὸ χαρακτήρα δίνει καὶ στὴν παντοδυναμία τοῦ ἐνός, τὸ ὁποῖο βέβαια στὴν καθαρὴ ὑπερβατικότητά του παραμένει, ὡς ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως, μὴ δυνάμενο νὰ συλληφθεῖ. Ὁ Πλωτίνος, γιὰ νὰ δείξει τὸ παράδοξο τοῦ ὅτι τὸ ἴδιο τὸ ἓν παραμένει ἀμετάβλητο, ὅταν παράγεται ἀπὸ αὐτὸ ἄλλο, χρησιμοποιεῖ ἀνάμεσα στὰ ἄλλα τὴν εἰκόνα τοῦ ἡλίου καὶ τοῦ φωτὸς ποὺ πηγάζει ἀπὸ αὐτό, εἰκόνα ποὺ παραπέμπει στὴν πλατωνικὴ εἰκόνα τοῦ ἡλίου. Ἐξετάζοντας τὶς ἔννοιες τῆς προόδου καὶ τῆς ἐπιστροφῆς ὁ Halfwassen παρατηρεῖ ὅτι ἡ πρόοδος τοῦ ἄλλου πρέπει νὰ νοηθεῖ ὡς ἐπιστροφή του στὸ ἓν καὶ ὅτι ἡ ἴδια ἢ ἐπιστροφή στὸ ἴδιο τὸ ἓν εἶναι ἢ ἐνέργεια, ἢ ὁποία συνιστᾷ τὴν ὑφὴ τῆς προόδου. Γένεσις (πρόοδος) καὶ ἐπιστροφή εἶναι συνεπῶς ἡ ἴδια καὶ αὐτὴ ἐνέργεια. Ὁ Πλωτίνος τονίζει ἐδῶ τὴν ἀχρονικότητα τῆς νοητῆς γένεσης τοῦ αἰσθητοῦ ὄντος, ἄποψη ποὺ εἶναι σύστοιχη μὲ τὴν πλατωνικὴ παράδοση. Στὸ ἐρώτημα, πῶς μπορεῖ τὸ ἓν νὰ γεννᾷ τὸ νοῦ, ἢ ἀπάντηση εἶναι ὅτι ὁ νοῦς τῇ ἐπιστροφῇ πρὸς Αὐτὸ ἐώρα· ἢ δὲ ὁρασις αὕτη νοῦς (V 1, 7,



5-6) και ὁ νοῦς ἐπληρώθη (V 2, 1, 10). Ὁ νοῦς δημιουργεῖται ἐπομένως, καθὼς θεώμενος τὸ ἀνείδεον σχηματίζει εἶδη, πληροῦται μὲ τὰ εἶδη ποὺ σχηματίζει ὁ ἴδιος καὶ ἔτσι βλέπει. Ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ νοῦς γεννᾷ τὸ περιεχόμενό του, δηλαδή τὸ νοητόν, χρωστᾷ ὁμως τῇ δύναμει γιὰ γένεση στὴν ὑπερδύναμη τοῦ ἰδίου τοῦ ἐνός. Ἡ πρόοδος συνεπῶς τοῦ νοῦ ἀπὸ τὸ ἐπέκεινα τοῦ νοῦ ἐν εἶναι ταυτόχρονα ἕνα γεννᾶσθαι τοῦ νοῦ ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη ἀρχὴ καὶ μία αὐτο-γένεση τοῦ νοῦ.

Τὶς διαστάσεις τῆς ἀπόλυτης ὑπερβατικότητας τοῦ ἰδίου τοῦ ἐνός διερευνᾷ ὁ Halfwassen στὸ τέταρτο κεφάλαιο τοῦ πρώτου μέρους (σσ. 150 κ.ἐξ.), ὅπου συζητᾷ τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ ἐνός ἔναντι (i) τοῦ εἶναι, (ii) τοῦ νοῦ καὶ (iii) τῆς γνώσης. (i) Τὸ εἶναι (οὐσία) γεννᾶται κατὰ τὸν Πλωτῖνο μέσῳ τῆς στροφῆς στὸ ἴδιο τὸ ἐν, κατὰ τὴν ὁποία λαμβάνει χαρακτήρα ἐνότητας, προσδιορίζεται ἀπὸ αὐτὸ καὶ ἔτσι εἶναι εἶδος, μορφή (βλ. V 5, 6, 1-14). Ἡ οὐσία δὲν εἶναι ἕνα συγκεκριμένο εἶδος ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, ἀλλὰ ἡ ὁλότητα ὅλων τῶν νοητῶν συνθέσεων. Μὲ μιὰ σειρὰ ἀρνήσεων, ἀπὸ τίς ὁποῖες φαίνονται οἱ πλατωνικὲς ἐπιδράσεις στὸν Πλωτῖνο, ἐκφράζεται ἡ ἀπόλυτη ὑπερβατικότητα τοῦ ἐνός, καθὼς ἀμφισβητοῦνται σ' αὐτὸ ὅλοι οἱ προσδιορισμοὶ τοῦ νοητοῦ καὶ αἰσθητοῦ, ἀφοῦ ὁ Πλωτῖνος ἀποστερεῖ ἀπὸ τὸ ἐν τὸ εἶναι σὲ κάθε δυνατὴ ἔννοια, ἀκόμη καὶ μὲ τὸ νόημα τοῦ καθαροῦ ρηματικοῦ εἶναι. (ii) Ὁ Πλωτῖνος ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὸ ἐν τὴ σκέψη (βλ. VI 9, 6, 42-52), τονίζοντας ὅμως ὅτι ἡ ἀρνήσις τῆς σκέψεως δὲν ἐμπεριέχει στέρησιν. Ὁ Halfwassen ἐξετάζει ἐδῶ διεξοδικὰ τὴν πλωτινικὴ τεκμηρίωσις τῆς σκέψεως τοῦ ἐνός καὶ τὴν ἀντιπαράθεσιν τοῦ Πλωτῖνου μὲ τὴν ἀριστοτελικὴ θεολογία τοῦ νοῦ. Τὸ εἶναι τοῦ νοῦ ἔχει κατὰ τὸν Πλωτῖνο τὸν χαρακτήρα τοῦ ἔργου, ἐνῶ στὸ ἐν δὲν ἀνήκει κανένα ἔργον. Ἡ ἀναφορὰ στὸ ἐν μὲ τὸ ἐστὶν ἐπιτρέπεται μόνο μὲ καθαρὰ σημασιολογικὴ ἔννοια. (iii) Μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῆς ὑπερβατικότητας τοῦ ἐνός ἐπέκεινα τοῦ εἶναι, τοῦ νοῦ, τῆς σκέψεως καὶ τῆς ἐνέργειας γίνεται ἐπίσης ἀποδεκτὴ ἡ ὑπερβατικότητα τοῦ ἐνός ἐπέκεινα τῆς γνώσεως, ἀφοῦ ἡ γνώσις εἶναι ἐνέργεια τοῦ νοῦ καὶ τὸ δὲ ὥσπερ ἐπέκεινα νοῦ, οὕτως καὶ ἐπέκεινα γνώσεως (V 3, 12, 47-48). Μόνον ἡ ἀρνήσις τῆς ἀρνήσεως, ἡ ὑπεραπόφασις, ἀντιστοιχεῖ στὴν ὑπερβατικότητα τοῦ ἀπολύτου ἔναντι τῆς γνώσεως καὶ προετοιμάζει τὴν ἔνωσιν μὲ τὸ ἄρρητο ἀπόλυτο, κατὰ τὴν ὁποία ἡ σκέψις ἐλευθερώνεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τῆς τὸν ἑαυτό.

Στὸ δεύτερο καὶ μεγαλύτερο μέρος τοῦ βιβλίου (σσ. 183 κ.ἐξ.) διερευνᾷ ὁ Halfwassen συστηματικὰ τὴν προέλευσιν τῆς μεταφυσικῆς τοῦ ἐνός στὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος. Στὸ πρῶτο κεφάλαιο ἐξετάζει διεξοδικὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Πλάτωνος ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Πλωτῖνο καθὼς καὶ τίς διαστάσεις τῆς μεταφυσικῆς τοῦ ἐνός. Ὁ Πλωτῖνος ἀναφέρει ὡς πρωτουργὸ τῆς μετα-



φυσικῆς τοῦ ἐνὸς τὸν Πλάτωνα (V 1, 8, 1-14) καὶ παραπέμπει ὁ ἴδιος σ' αὐτὸν (*Δεύτερη καὶ Ἑκτη ἐπιστολὴ* [312 e καὶ 323 d], *Φίληβος* [28 c - 31 a], *Τίμαιος* [34 b - 35 b καὶ 41 d], *Πολιτεία* [508 b - 509 b]), θέλοντας νὰ ἀποτελέσει ἡ δική του μεταφυσικὴ μόνο τὴν ἐξήγηση τῶν βασικῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος, χωρὶς ὥστόσο νὰ τὶς ὑπερβεῖ ἀπὸ πλευρᾶς περιεχομένου, ἀλλὰ μὲ σκοπὸ νὰ τὶς διατυπώσῃ ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦ δικοῦ του συστήματος, δηλαδὴ τῆς μεταφυσικῆς τοῦ ἐνός. Στὴ φιλοσοφία τοῦ Παρμενίδη ὥστόσο ἀναζητᾷ ὁ Πλωτίνος τὴν καταγωγὴ τῆς μεταφυσικῆς τοῦ ἐνός, θεωρώντας ὅμως ὅτι ἡ ὑπερβατικότητα τοῦ ἐνός ἐναντι τοῦ εἶναι δὲν ἀποκαλύφθηκε στὸν Παρμενίδη. Ὁ Πλωτίνος πιστεύει ὅτι ἡ θεωρία τοῦ ἐνός, τὴν ὁποία ἀναπτύσσει ὁ Πλάτων στὸν *Παρμενίδη*, συνιστᾷ τὴν κυριολεκτικὴ θεμελίωση τῆς μεταφυσικῆς τῆς ἐνότητας (βλ. V 1, 8, 23-27). Κατὰ τὸν Πλωτίνου διακρίνει ὁ Πλάτων στὸν *Παρμενίδη* τρεῖς κύριες σημασίες τοῦ ἐνός: (1) τὸ ἀπλῶς ἓν, τὸ αὐτοέν (ἀπόλυτη ἐνότητα), (2) τὸ ἐν ὄν (νοητικὴ-συνεπτυγμένη ἐνότητα) καὶ (3) ἐν καὶ πολλά (διανοητικὴ-ἀναπτυγμένη ἐνότητα). Ἡ σημασία τοῦ *Παρμενίδη* τοῦ Πλάτωνος ὑπῆρξε γιὰ τοὺς νεοπλατωνικοὺς τεράστια. Στὶς ὑποθέσεις τοῦ δευτέρου μέρους ἀποκαλύφθηκε σ' αὐτοὺς ὅλο τὸ μεταφυσικὸ σχέδιο τοῦ Πλάτωνος, κυρίως ὅμως βρῆκαν στὴν ἀρνητικὴ ἐνολογία τῆς πρώτης ὑποθέσεως τὰ ἐνθουσιαστικώτατα δόγματα φιλοσοφίας. Ὁ Halfwassen ἐξετάζει κατόπιν διεξοδικὰ τὴ συνέχεια τῆς μεταφυσικῆς παράδοσης τῆς ἐνότητας ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἀκαδημία ἕως τὸ νεοπλατωνισμὸ καὶ θεωρεῖ ἱστορικὰ σωστὴ τὴν ἀναφορὰ τοῦ Πλωτίνου στὸν Πλάτωνα. Ὁ νεοπλατωνισμὸς, ἀλλὰ καὶ τὰ συστήματα ποὺ τὸν προετοίμασαν, πρέπει κατὰ τὸν Halfwassen νὰ εἶχαν τὴν ἀφετηρία τους στὴ διαρκὴ ἐπίδραση τοῦ ἐσωτερικοῦ συστήματος τῆς ἀρχαίας Ἀκαδημίας, πράγμα ποὺ φαίνεται ὀλοκάθαρα στὸν Σέξτο Ἐμπειρικό, τὸν Μοδεράτο καὶ τὸν Ἀλέξανδρο Ἀφροδισιέα. Στὴ διαμόρφωση τοῦ νεοπλατωνισμοῦ συνετέλεσαν ἐπομένως τόσο ἡ ἐπίδραση τῶν πλατωνικῶν διαλόγων ὅσο καὶ ἡ ἄγραφη διδασκαλία τῶν ἀρχῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ τῆς Ἀκαδημίας. Διερευνώντας τὶς σχέσεις τῆς μεταφυσικῆς τοῦ ἐνός καὶ τῆς θεολογίας τοῦ νοῦ ὁ Halfwassen ἀναφέρεται στὴν κριτικὴ τοῦ Ἀριστοτέλη ἀπὸ τὸν Πλωτίνου. Μὲ κριτήριον τὴν ἀποκάλυψη μιᾶς ὑπερβατικῆς ἐνότητας ὡς αἰτίας τῆς πολλαπλότητος τῆς αἰσθητηριακῆς πραγματικότητος θεωρεῖ ὁ Πλωτίνος τὸν Ἀναξαγόρα, τὸν Ἐμπεδοκλῆ καὶ τὸν Ἡράκλειτο μαζὶ μὲ τοὺς Ἐλεάτες ὡς προδρόμους τοῦ Πλάτωνος καὶ ὅτι ἡ θεολογία τοῦ νοῦ τοῦ Ἀριστοτέλη ἀνήκει στὴν παράδοση τοῦ πλατωνισμοῦ. Ὁ Πλωτίνος τοποθετεῖ ἀκόμη τὴ μεταφυσικὴ τῆς ἐνότητας στὴν παράδοση τοῦ πυθαγορισμοῦ, συνδέοντας τὸν πυθαγορισμὸ μὲ τὸν πλατωνισμὸ καὶ προβάλλοντας τὴν ἄποψη ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ ἐνός διαμορφώθηκε ὄχι ἀπὸ τὸν ἴδιο



πρὸς τὴν ἐνότητα» (σ. 228). Τὸ ἐν ἀποδεικνύεται ἀπόλυτη ἀρχὴ (*ἀνυπόθετον*) τόσο στὴν ἀνοδικὴ ὅσο καὶ στὴν καθοδικὴ διαλεκτικὴ, ἡ ὁποία παραμένει καθαρὴ διαλεκτικὴ τῶν ἰδεῶν καὶ ὁδηγεῖ στὴν νόησίν τους. Ὁ Πλάτων ἀποδίδει ἐδῶ μεγάλη σημασία στὰ μαθηματικά, ἀφοῦ ἡ βάση τους εἶναι ἡ σχέση ἐνότητας καὶ πολλαπλότητας, τὸ θέμα τῆς δικῆς του θεωρίας τῶν ἀρχῶν. Τὸ ἐν ὡς ἀπόλυτο μέτρο γιὰ τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι βρίσκεται ἐπέκεινα τοῦ εἶναι καὶ τοῦ μὴ εἶναι· ὡς μέτρο γιὰ τὴν τελειότητα εἶναι αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν ἢ ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέα καὶ βρίσκεται ἐπέκεινα τῆς οὐσίας *πρεσβεία καὶ δυνάμει* (509 b 10). Ὁ Πλάτων εἰσάγει τὴν ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ στὸ ἕκτο βιβλίο τῆς *Πολιτείας* ὡς κάτι γνωστὸ ἀπὸ παλιά, πράγμα ποὺ παραπέμπει στὴ θεωρία τῶν ἀρχῶν, γιὰ τὴν ὁποία ὑπῆρχε διάλεξη μὲ τὸν τίτλο *Περὶ τοῦ ἀγαθοῦ*, ἀφοῦ πουθενὰ στοὺς διαλόγους δὲν γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀρετῆς, χάρις στὸ ὁποῖο *καὶ δίκαια καὶ τὰλλα προσχρησάμενα χρήσιμα καὶ ὠφέλιμα γίγνεται* (505 a 3-4). Γιὰ τὸν Πλάτωνα τὸ ἴδιο τὸ ἀγαθὸν εἶναι κατὰ τὴν οὐσία του τὸ ἴδιο τὸ ἐν, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης (*Μ.τ.Φ.* 1051 b 13-15). Ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖο τὸ ἐν ἐνώνει τὸ ὄν στὸ εἶναι καὶ διατηρεῖ στὸ εἶναι, προκύπτει ἀπὸ τὸν *Παρμενίδη*. Τὸ ὄν εἶναι ὡς πολλαπλότητα ποὺ ἀναφέρεται σὲ ἐνότητα. Ἡ τάξη τῶν μερῶν σ' ἓνα ὅλον εἶναι ἡ προϋπόθεση τῆς ὑπαρξῆς καὶ ἀνόδου του. Τὸ εἶδος ἔχει τὸν χαρακτήρα μιᾶς ἐνότητας ἀπὸ τὴν πολλαπλότητα (ἐν-ἐκ πολλῶν 157 c 6). Στὴ νοητὴ τάξη τοῦ εἶναι ἐκφράζεται ἡ ἐνωτικὴ δύναμη τοῦ ἀγαθοῦ. Ἀγαθότης σημαίνει γιὰ τὸν Πλάτωνα ἐνότης. Ὁ Halfwassen ἐρευνᾷ στὴ συνέχεια (σσ. 245 κ. ἐξ.) τὴ μεταφορὰ τοῦ ἡλίου, ὅπου ὁ ἥλιος παρουσιάζεται ὡς ἀνάλογον τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ ἀγαθὸν ὡς ἀρχὴ τοῦ εἶναι καὶ τῆς γνώσης. Ὁ ἥλιος εἶναι εἰκόνα καὶ ἀνάλογον τοῦ ἀγαθοῦ (*ἥλιος-ὄψις-ὁρώμενα* = *ἀγαθόν-νοῦς-νοούμενα*: 508 b 12 - C 2), ἐνῶ τὸ φῶς εἶναι *γένος τρίτον* (507 e 1). Ἀλήθεια καὶ ἐπιστήμη, γνώσις ἢ νοῦς εἶναι τρόποι τῆς ἐνότητας στὴν πολλαπλότητα, μὲ τοὺς ὁποίους ἐκδηλώνεται τὸ ἀπόλυτο ἐν, ὅπως ὁ ἥλιος στὸ φῶς ποὺ διαχέεται ἀπὸ αὐτόν. Τὸ ἐν εἶναι ἐξαιτίας τῆς ὑπερβατικότητάς του ἔναντι τοῦ εἶναι ἢ τοῦ παντός ἀρχὴ (511 b 7) καὶ *πρεσβεία καὶ δυνάμει ὑπερέχον*. Τὸ ἀγαθὸν συλλαμβάνεται μόνον ἔμμεσα μέσω τοῦ νοητικοῦ φωτὸς ποὺ ἐκπέμπει. Οἱ ἐκφράσεις *ἐπέκεινα τῆς οὐσίας* — ἢ *δαιμονία ὑπερβολή*, μὲ τίς ὁποῖες τελειώνει ἡ εἰκόνα τοῦ ἡλίου, εἶναι ἡ πληρέστερη ἐκφραση τῆς ὑπερβατικότητος τοῦ ἀπολύτου, ἀπὸ τὴν ὁποία φαίνεται καθαρὰ ἡ πλατωνικὴ μεταφορὰ τοῦ ἐνὸς μὲ τὴ διπλή της ὑπέρβαση, ποὺ ἐπανειλημένα τονίζει στὶς ἀναφορές του ὁ Ἀριστοτέλης.

(ii) «Ἡ διαλεκτικὴ τοῦ ἐνὸς στὸν *Παρμενίδη*: Τὸ ἴδιο τὸ ἐν ὡς καθαρὴ ὑπερβατικότης» εἶναι τὸ θέμα τοῦ τρίτου καὶ τελευταίου, πολὺ μεγάλης



ἔκτασης κεφαλαίου (σσ. 265 κ.έξ.) Ὁ *Παρμενίδης* θεωρήθηκε ἀπὸ τοὺς νεοπλατωνικοὺς ὡς τὸ ἐγχειρίδιο τοῦ νεοπλατωνισμοῦ καὶ σχολιάστηκε συστηματικὰ ἀπὸ αὐτοὺς (μὲ τὰ σημαντικὰ commentaria τοῦ Πρόκλου καὶ τοῦ Δαμάσκιου), ἐνῶ ἡ νεοπλατωνικὴ ἐκτίμηση τοῦ *Παρμενίδη* ἐπέδρασε στοὺς Nicolaus Cusanus, Ficino, Leibniz καὶ Hegel. Ὁ Halfwassen, ἀφοῦ ταξινομεῖ, ἀκολουθώντας τὸν Πρόκλο, τὶς ἐρμηνευτικὲς ἀπόπειρες στὸ δεύτερο μέρος τοῦ *Παρμενίδη*, φθάνει στὴν ἐρμηνεία ποὺ ἀναπτύχθηκε ἀπὸ τὸν Πλωτῖνο καὶ τοὺς νεοπλατωνικοὺς καὶ πρωτύτερα ἀπὸ τὸν νεοπυθαγορισμό —ὁ πρωτουργὸς τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ὁ Σπεύσιππος—, ἐνῶ στὴ σύγχρονη ἔρευνα ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ πολλοὺς (J. Wahl, E.A. Wyl-ler, C.F. von Weizsäcker, J.N. Findlay, H.J. Krämer κ.ἄ.). Σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὸ δεύτερο μέρος τοῦ διαλόγου εἶναι «ἄσκηση» μὲ μεταφυσικὴ σημασία· βάση στὶς ὑποθέσεις γιὰ τὸ ἐν ἀποτελεῖ μία μεταφυσικὴ τοῦ ἰδίου πέραν τοῦ ὄντος ἐνός καὶ τῆς ἀνάπτυξής του στὸ ὅλον τοῦ ὄντος καὶ τοῦ μὴ ὄντος. Ἔτσι οἱ ἀντιφατικὲς ὑποθέσεις ἀναφέρονται τόσο σὲ διαφορετικὲς ἀπὸ πλευρᾶς περιεχομένου βαθμίδες τοῦ εἶναι (ὑποστάσεις) ὅσο καὶ στὶς καθαυτὲς ἀκαθόριστες ἀρχὲς τοῦ ἐνός καὶ τοῦ πλήθους. Ὁ Halfwassen ὑποστηρίζει ἐδῶ (σ. 281) ὅτι μία νεοπλατωνικὴ μεταφυσικὴ τοῦ ἐνός ἦταν δυνατὴ καὶ εἶχε νόημα τὴν ἐποχὴ τοῦ Πλάτωνος καὶ κάτω ἀπὸ πλατωνικὲς προϋποθέσεις, πράγμα ποὺ ἀποδεικνύει καὶ ὁ Σπεύσιππος, γιὰ τὸν ὁποῖο μαρτυρεῖται ἡ ὑπερβατικότης τοῦ ἐνός ἐναντὶ τοῦ εἶναι καὶ ἡ ἀκαθοριστία τοῦ ἐνός μὲ κατὰ λέξη παραθέματα (βλ. *Test. Plat.* 50 Gaiser). Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ διαλεκτικὴ τοῦ ἐνός καὶ τῶν πολλῶν στὸν *Παρμενίδη* διαφέρει φανερά ἀπὸ τὴ διαλεκτικὴ τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν μεγίστων γενῶν στὸν *Σοφιστή*, δὲν ἀντιφάσκει στὴν προτεινόμενη ἐρμηνεία τῆς μεταφυσικῆς τῆς ἐνότητος, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ τὴ διαφορὰ διαλεκτικῆς ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν. Ἡ διαλεκτικὴ τῶν ἀρχῶν χαρακτηρίζεται στὸν *Παρμενίδη* ὡς *γυμνασία* (135 d 4, 7) καὶ ἔτσι κατανοεῖται καὶ στὴν *Πολιτεία*: εἶναι ἡ ἐξάσκηση στὴ θέαση τοῦ ἐνός καὶ ἀγαθοῦ, ἡ προετοιμασία τῆς διάλαμψης μέσω τοῦ φωτὸς τοῦ ἰδίου τοῦ ἐνός, ποὺ εἶναι γιὰ τὸν Πλάτωνα, ἀκριβῶς ὅπως ἀργότερα γιὰ τὸν Πλωτῖνο καὶ τοὺς νεοπλατωνικοὺς, ὁ σκοπὸς ὅλης τῆς διαλεκτικῆς. Ὁ Halfwassen διερευνᾷ στὴ συνέχεια τὸ θέμα τῆς 1ης ὑπόθεσης: τὸ ἴδιο τὸ ἐν στὴν ἀπόλυτὴ του ἐνότης. Ἡ διαλεκτικὴ γυμνασία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ὅλο τὸ δεύτερο μέρος τοῦ διαλόγου (137 c - 166 c), διαιρεῖται σὲ ὀκτώ —στὴ μέτρηση τῶν νεοπλατωνικῶν σὲ ἐννιά— ὑποθέσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ τέσσερις πρῶτες (κατὰ τοὺς νεοπλατωνικοὺς πέντε) τίθενται ὑπὸ τὴν προϋπόθεση *εἰ ἔν ἐστιν* (137 c 4) καὶ οἱ τέσσερις τελευταῖες ὑπὸ τὴν προϋπόθεση *εἰ ἐν μὴ ἔστιν* (160 b 7). Ἡ *γυμνασία* ἔχει ἀντικείμενο τὶς ἴδιες τὶς ἀρχὲς καὶ τὰ πρῶτα τοὺς παράγωγα, τὰ μέγιστα γένη τοῦ ὄντος, καὶ εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴ θέαση



τοῦ ἀληθοῦς (136 c 5). Ἀντικείμενο τῆς πρώτης ὑπόθεσης εἶναι αὐτὸ τὸ ἔν καὶ τὸ ἐρώτημα ποὺ τίθεται εἶναι, τί προκύπτει ἀπὸ τὴν καθαρὴ ἐνότητα τοῦ ἑνός. Ἡ καθαρὴ ἔννοια τοῦ ἑνός βρίσκεται σ' ἐκείνη τὴν ἀπλότητα, ἡ ὁποία νοεῖται ὡς ἄρνηση κάθε πολλαπλότητας. Ἔτσι ὁμως γίνεται ὅλη ἡ ὑπόθεση ἀρνητικὴ μὲ κανόνα ὅλων τῶν ἀρνήσεων τὴν πρόταση: οὐ... πολλὰ τὸ ἔν. Μὲ βάση αὐτὴ τὴν πρόταση ἀμφισβητεῖται στὸ ἔν μιὰ σειρά ἀρνήσεων, οἱ ὁποῖες ἔχουν τὸ νόημα ἐκφράσεων ὑπερβατικότητας. Ἡ πρώτη ὑπόθεση ἐκφράζει ἔτσι τὴν καθαρὴ ὑπερβατικότητα τοῦ ἰδίου τοῦ ἑνός μὲ τὸ ὅτι τοῦ ἀμφισβητεῖ ὅλους ἐκείνους τοὺς προσδιορισμούς, τοὺς ὁποῖους ἀποδίδει ἡ δεύτερη ὑπόθεση στὸ ἔν ὃν ἐξαιτίας τοῦ εἶναι του.

Ὁ Halfwassen ἐξετάζει στὴ συνέχεια (σσ. 308 κ.ἐξ.) κάθε μία ἄρνηση χωριστά, μὲ σκοπὸ τὴ διερεύνηση τῆς ἀπόλυτης ἀπλότητας καὶ ὑπερβατικότητας τοῦ ἰδίου ἑνός. (1) Ὅλον καὶ μέρη. (2) Ἀρχή-μέσον-τελευτή-πέρατα. (3) Σχήμα. (4) Ἐνυπαρκτότητα. (5) Στάσις καὶ κίνησις. (6) Ταυτότης καὶ ἐτερότης. Ὁ Πλάτων ἀναπτύσσει τὴν ἄποψη αὐτὴ σὲ τέσσερις θέσεις: 1. Τὸ ἔν δὲν εἶναι ἕτερον ἑαυτοῦ. 2. Τὸ ἔν δὲν εἶναι ταῦτὸν ἐτέρῳ. 3. Τὸ ἔν δὲν εἶναι ἕτερον ἐτέρῳ. 4. Τὸ ἔν δὲν εἶναι ταῦτὸν ἑαυτῷ. Κάθε μία ἀπὸ τὶς θέσεις αὐτές, ποὺ αἰτιολογεῖται μὲ τὴν ἀπόλυτη ἀπλότητα τοῦ ἑνός, συζητᾷ ὁ Halfwassen διεξοδικὰ (σσ. 338 κ.ἐξ.) καὶ δείχνει τὴ νεοπλατωνικὴ ἀναδοχή τους, ὅπου αὐτὴ ὑπάρχει. (7) Ὁμοιότης καὶ ἀνομοιότης. Ὁ Πλάτων ἀναπτύσσει τὶς ἀκόλουθες θέσεις γιὰ τὸ ἔν, οἱ ὁποῖες αἰτιολογοῦνται μὲ βάση τὴν καθαρὴ ἀπλότητα τοῦ ἑνός: 1. Τὸ ἔν εἶναι οὐδὲ ὅμοιον ἑαυτῷ. 2. Τὸ ἔν εἶναι οὐδ' ἀνόμοιον ἑαυτῷ. 3. Τὸ ἔν εἶναι οὐδὲ ὅμοιον ἐτέρῳ. 4. Τὸ ἔν εἶναι οὐδ' ἀνόμοιον ἐτέρῳ. Ὁ Halfwassen βρίσκει (σ. 357) στὴν ἄρνηση τῆς ὁμοιότητας διατυπωμένη τὴν ἀρχὴ τῆς ριζικῆς ἀρνητικῆς θεολογίας, δηλαδὴ τὴ «νεοπλατωνικὴ» ἀπαγόρευση οἰασδὴποτε προσθήκης στὸ ἴδιο τὸ ἔν. (8) Ἰσότης καὶ ἀνισότης. (9) Πρεσβύτερον καὶ νεώτερον. λογικὴ-ὄντο-λογικὴ προτερότητα καὶ ὑστερότητα. (10) Χρόνος καὶ αἰωνιότητα. Τὸ ἔν εἶναι ἐκτὸς αἰωνιότητας καὶ νοερῆς χρονικότητας, ποὺ ὁ Πλάτων ἐξηγεῖ τώρα μὲ τὴν ἀφαίρεση ἀπ' αὐτὸ ὅλων τῶν βαθμίδων τοῦ εἶναι (παρελθόντος, μέλλοντος καὶ παρόντος). Τὸ ἴδιο τὸ ἔν αἴρεται ἀπὸ κάθε συμπλοκὴ καὶ κοινωνία τῶν ἰδεῶν. (11) Εἶναι καὶ ἐνότητα. Ἡ πρώτη ὑπόθεση τελειώνει μὲ τὴ σαφὴ ἀντίφαση: εἰ ἔν ἐστίν (137 c 4), οὐδ' ἄρα οὕτως ἐστίν ὥστε ἔν εἶναι (141 e 10-11). Ἡ ὑπόθεση τοῦ αὐτοῦ ἑνός αἴρεται ἔτσι ἡ ἴδια, ὅχι ὁμως στὸ μηδέν, ἀλλὰ στὸ ἀπόλυτο καὶ ἀνυπόθετον, στὸ μηδέν τῆς καθαρῆς ὑπέρβασης. Αὐτὸ ὁμως εἶναι καὶ ὁ σκοπὸς ὅλης τῆς διαλεκτικῆς: ἡ ἄρση τῶν ὑποθέσεων στὸ ἀνυπόθετον αὐτό, στὴν ἀρχὴν (Πολιτεία 533 c 8). Ἡ ἀντίφαση ἐπομένως δὲν καταστρέφει τὸ νόημα τῆς ὑπόθεσης, ἀλλὰ τὸ συγκρατεῖ κιόλας. Τὸ ἴδιο τὸ ἔν εἶναι ἐπέκεινα ὅλων τῶν ἀντιφάσεων, ἀλλὰ



τὸ εἶναι τοῦ ἑνὸς καὶ ἡ ἐνότητα τοῦ εἶναι εἶναι μόνο δυνατὴ ὡς ἐνότητα τῶν ἀντιθέσεων, ὅπως καὶ τῶν ἀντιφάσεων. (12) Δυνατότητα τοῦ λέγεσθαι καὶ τοῦ γινώσκεισθαι: Ἄρνηση τῆς ἄρνησης. Τὸ ἀπόλυτο εἶναι ἀδύνατο νὰ γνωσθεῖ καὶ γι' αὐτὸ ἀδύνατο νὰ λεχθεῖ· βρίσκεται ἐπέκεινα τῶν ὁρίων τοῦ νοητοῦ καὶ τοῦ ρητοῦ, γιατί εἶναι ἐπέκεινα τοῦ εἶναι. Στὴν ἄρνηση κάθε δυνατότητας, περιλαμβανομένης καὶ τῆς ἀρνητικῆς, γνώσης καὶ ρήσης τοῦ ἀπολύτου, βρίσκεται ἡ ἄρνηση τῆς ἄρνησης, ἡ *ὑπεραπόφασις*, ἡ ὁποία ἐρ-χεται ὡς συνέπεια μιᾶς συνεποῦς ἀρνητικῆς θεολογίας. Μὲ τὴν τελευταία ἄρνηση (142 a 7-8) αἴρεται ἡ ἴδια ἡ ἀρνητικὴ διαλεκτικὴ τῆς πρώτης ὑπό-θεσης στὸ πληρούμενο ἀπὸ σιωπὴ ἄρρητον. Ὁ Halfwassen κλείνοντας τὸ τελευταῖο αὐτὸ κεφάλαιο τῆς ἐργασίας του παρατηρεῖ (σσ. 404-5) ὅτι ἡ ἄρ-νηση εἶναι ἐκείνη ἡ ἐνέργεια τῆς ὑπερβατικῆς σκέψης, κατὰ τὴν ὁποία ἡ σκέψη αὐτὴ μαθαίνει τὰ ὅριά της, τὰ ὁποία ὡς σκέψη δὲν μπορεῖ νὰ ὑπερ-βεῖ. Αὐτὰ τὰ ὅρια εἶναι τὸ μυστήριον τῆς ἀπόλυτης ὑπερβατικότητας. Ἡ ἄρνηση τῆς ἄρνησης ὁδηγεῖ στὴν αὐτοαναίρεση, ὅπου ἡ σκέψη μὲ τὸ φω-τισμὸ τοῦ λαμπεροῦ φωτὸς τοῦ ἑνὸς γίνεται ἓνα μὲ αὐτό.

Τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι ἀναμφίβολα ἓνα ἔργο-σταθμὸς στὴ μελέτη τῶν σχέ-σεων πλατωνισμοῦ-νεοπλατωνισμοῦ. Μὲ τὴ συνεξέταση τῶν διαλόγων καὶ τῶν *ἀγράφων δογμάτων* τοῦ Πλάτωνος γιὰ τὴν ἀποτίμηση τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν σχέσεων πλατωνισμοῦ καὶ νεοπλατωνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ συστηματικὴ καὶ διεισδυτικὴ ἀνάλυση τοῦ θεματός ἀπὸ τὸν Ἑλεατι-σμὸ ἕως καὶ τὸν Πλωτῖνο φωτίζεται ὁλόπλευρα καὶ σὲ βάθος ἡ ἀρχαία ἐλ-ληνικὴ μεταφυσικὴ τοῦ ἑνός. Ἡ διεξοδική, μὲ θαυμαστὴ ὀξύνοια καὶ γνώση διερεύνηση τῶν σχετικῶν χωρίων τῆς *Πολιτείας* καὶ τοῦ *Παρμενίδη* μαζὶ μὲ τὴ μεστή, ἀπὸ πλευρᾶς περιεχομένου, δόμησης καὶ τεκμηρίωσης διαπραγμάτευση τῆς μεταφυσικῆς τοῦ ἀπολύτου στὸν Πλωτῖνο δίνουν στὸ ἔργο πληρότητα καὶ ἀρτιότητα, ποὺ συμπληρώνεται ἀπὸ τὴν ἐνδελεχῆ, συ-στηματικὴ καὶ ἐμπεριστατωμένη ἀντιπαράθεση τοῦ συγγραφέα μὲ τὴν ἕως καὶ τὴν ἔκδοση τοῦ ἔργου πλήρως ἐνημερωμένη βιβλιογραφία. Τὸ βιβλίο αὐτὸ τοῦ Halfwassen εἶναι μία ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ συμβολὴ στὴν ἐρευνα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Πλωτίνου, ἓνα ἔργο ποὺ ἀνοίγει, πράγματι ἐντυπω-σιακά, νέες προοπτικὲς στὴ σωστὴ ἐκτίμηση τῶν μεταξύ τους σχέσεων καὶ τὴν ὀρθὴ ἱστορικο-φιλοσοφικὴ κατανόησή τους.

Ἰωάννης ΚΑΛΟΓΕΡΑΚΟΣ

